

תיאוריה של הצלחה עבור ילדים מוחלשים: הון חברתי לאור

תפיסת החוסן

התקציר מבוסס על המאמר:

Zang, X.Y., DeBlois, L., Deniger, M.A., & Kamanzi, C. (2008). A theory of success for disadvantaged children: Reconceptualization of social capital in the light of resilience. *Alberta Journal of Educational Research*, 54 (1), 97-111.

הון חברתי

למרות מגוון הגישות להבנת המונח "הון החברתי" ניתן להצביע על הסכמה רחבה הקיימת בין החוקרים באשר למאפייניו המרכזיים של המונח:

- הון חברתי אינו מאפיין אישי (בשונה מהון אנושי המורכב מיכולת, מיומנויות וידע) אלא מאפיין קהילתי שקיים בצורת רשתות, יחסים חברתיים ממוסדים ויחסים בלתי פורמליים.
- הון חברתי כולל ערכים, נורמות וסנקציות המעצבים את האיכות של אינטראקציה חברתית בחברה.
- הון חברתי מייצר השלכות רבות. ניתן להשתמש בו לצורך גיוס חברתי או תוצאות כלכליות. מרבית החוקרים מסכימים בדבר ההשפעה החיובית של הון חברתי בתחומי הבריאות, החינוך, הניהול, ועוד.
- הון חברתי הוא רב-ממדי והוא מורכב מהון מלכד (קשרים קרובים כגון במשפחה), הון מגשר (קשרים רחוקים) והון מקשר (קשרים עם ארגונים ומוסדות).

חוסן

בדומה למושג "הון חברתי", קיימות הגדרות רבות גם למונח "חוסן". חוסן מוגדר כמכלול תכונות המביאות לתהליכים הסתגלותיים במצבי סיכון או כמכלול תוצאות של תהליכים אלה או כתהליכים עצמם. בחינת התכונות הנפוצות אצל אנשים בעלי חוסן מצביעה על:

- אוטונומיה.
- מזג קל.

- הערכה עצמית וויסות עצמי.

- מיומנויות של פתרון בעיות.

- תחושת יעד.

- שאיפות.

חוסן נתפס כמכלול תכונות משעתקות. גישה אחרת מתנגדת להגדרת החוסן כשייך לפרט זה או אחר ושמה דגש על החשיבות המכרעת של הקשר הסביבתי עבור התפתחותו. מאפייני חוסן המשותפים למרבית המחקרים:

- חוסן מבטא שינוי מהגישה הממוקדת בפתולוגיה ובגורמי סיכון לגישה המדגישה את הצדדים החזקים אצל האדם וגורמים הגנטיים.

- התמקדות בתהליכים התפתחותיים ובניית חוסן על רקע של גורמי סיכון.

- התפתחות אסימטרית של חקר החוסן ודגש על הצד האמפירי של המחקר על חשבון הצד התיאורטי לא אפשרו לפתח שדה מחקרי עצמאי לחלוטין.

ניתוח מפורט של הגורמים המביאים לחוסן בהקשרים חינוכיים מצביעים על מגוון רחב של גורמים הגנטיים, כגון:

- יחסי תמיכה.
- חברות עם תלמידים אחרים שמעריכים השכלה.
- רשתות חברתיות של ילדים.
- קשר עם מבוגר מיומן.
- הרגלי סדר ומשמעת.
- ציפייה להישגים לימודיים.
- ביצוע משימות.
- חוויות חיוביות.
- הזדמנויות.
- אינטראקציות משמעותיות.
- חשוב לציין, כי השפעה של גורמים הגנטיים בדרך כלל אינה מוגבלת לתחום מסוים, אלא קיימת בתחומים שונים של פעילות הילד.

קשר בין חקר החוסן לחקר ההון החברתי

יש לשים-לב להקבלות בין המונחים "הון חברתי" ו"חוסן" ועל הקשר העמוק של המחקרים לשני המושגים. הקבלות אלה בולטות במיוחד בתחום החינוך ולעיתים

קרובות הן מתפתחות במקביל. כך, ניתן להצביע על תלותם המשותפת של החוסן ושל ההון חברתי בגורמים כמו יחסים תומכים וציפיות גבוהות. להלן נצביע על הקשר העמוק בין מחקרים בשני התחומים ועל התרומה ההדדית של שני תחומי המחקר במה שקשור להתפתחות ילדים מוחלשים בסביבה החינוכית:

- שני סוגי המחקרים מתארים את אותם תהליכים, אך השוני הוא בכיוון המחקר. מחקר ההון חברתי נע מהמשאבים הנתונים לחקר תוצאותיהם; מחקר החוסן נע מתוצאות חיוביות למשאבים שגרמו להן. מחקר אמפירי הראה את החשיבות של קיום רשת יחסים וגורמים אינטראקטיביים.
- בחקר ההון חברתי קיימות שתי גישות, שלעיתים נתפסות מנוגדות אחת לשנייה. קולמן מדגיש את תרומת ההון חברתי למען שוויון וצדק חברתי; לעומת זאת בורדייה רואה בו גורם נוסף שפועל לשעתוק יחסי הכוח הקיימים בחברה. המחקר האמפירי על חוסן מחזק את העמדה של קולמן ומראה כי הון חברתי משחק תפקיד הגנתי עבור ילדים מוחלשים.
- מחקר החוסן עשוי להציב גבולות ברורים של הגדרת הצלחה עבור ילדים מוחלשים בתוך התחום הרחב של הון חברתי, המאפשר לזהות את הרכיבים הפועלים כגורמים הגנתיים ותורמים להפיכת ההון חברתי להון האנושי של הילדים.
- מחקר החוסן מפנה את תשומת הלב של חוקרי ההון חברתי לשאלת איכות ההון חברתי ולא רק של כמות היחסים החברתיים.

ניתן לומר, כי מונחי ההון חברתי והחוסן, בהתייחס לחינוך, מדגישים את היחסים במסגרות של משפחה, בית הספר וקהילה. הון חברתי בחינוך ומערכת קשרים מהווים אמצעי לכינון הון אנושי של התלמיד, בעוד שהחוסן, כיחסים הגנתיים ותומכים, מאפשר לילדים להתגבר על קשיים ולהגיע להצלחה בתחום האקדמי ובתחומים אחרים. עם זאת, הון חברתי הוא מונח תיאורטי רחב יותר שמתייחס למגוון יחסים ואינטראקציות. למעשה, ניתן לתאר את כל הגורמים ההגנתיים שזוהו במסגרת חקר החוסן בתחום החינוך כסמנים של הון חברתי. גישת החוסן לתחום הרחב של הון חברתי מאפשרת למקד את המחקר ולהפכו ליישומי יותר, כאשר תיאוריית ההון חברתי עשויה לשמש כבסיס למחקרים אמפיריים של חוסן.

תפיסת ההון חברתי לאור מונח החוסן

קולמן מציע את המסגרת שבה תהליכי חינוך כוללים הפיכת הון חברתי להון אנושי. תפיסת החוסן המוצעת כאן דומה לתפיסתו של קולמן, אך ממוקדת ומפוחת יותר. מונח ההון חברתי מתרחב כדי לכלול ממדים שונים, אך נשאר קשור לסביבה חברתית קרובה של הילד. לכן, ההון חברתי של הילד בבית הספר מוגדר כמכלול היחסים הבין-אישיים ורשתות שמכוננות נורמות וערכים ומעצבות את האינטראקציות האלה. ההון האנושי של התלמיד הוא מכלול הכישורים, המיומנויות והיכולות, כאשר ההון חברתי מעובד להון אנושי. ההון חברתי בתחום החינוך קיים בשלושה ממדים:

- הממד המערכתי: המערכת החברתית שאליה יש לילד גישה ושמהווה פלטפורמה להתרחשות האינטראקציות החברתיות (בית הספר, משפחה, קבוצות חברים).
- הממד הנורמטיבי: ערכים ונורמות שמוצאים את ביטויים במסגרות חברתיות, המפקחות על האינטראקציות במרחב החברתי.
- הממד האקטיבי: פעילויות ואינטראקציות שמתרחשות על הפלטפורמה המערכתית ומנוהלות על ידי הנורמות. ממד אקטיבי דורש שימוש של הילד במשאבים חברתיים. יש לציין, שיחסים בין-אישיים מהווים הון חברתי, אך ללא הממד האקטיבי, הון זה יהיה "הון מת" שלא ישתף ב"תהליכי הייצור" ולא יומר להון אנושי.

לפי הדגם שהוצע, הון חברתי ביחד עם הון אנושי והון כלכלי הקיים בסביבה של בית הספר, המשפחה והקהילה מוסיפים לילד את ההון האנושי. אך כאשר מדובר בילדים מוחלשים, כמות ההון האנושי וההון הכלכלי הנמצאים ברשות המשפחה והקהילה פוחתת וכדי להגיע לאותה כמות של הון אנושי של ילדים מוחלשים, כמו במקרה של ילדים משכבות חזקות, יש צורך בהגדלת ההון החברתי, ההון הכלכלי וההון האנושי הנמצא ברשות בית הספר. בתנאים המחלישים, כאשר ההון האנושי והכלכלי של המשפחה והקהילה חלש, דווקא ההון החברתי יאפשר גישה למשאבים ולתנאים החיוניים עבור התפתחות מוצלחת, (כמו ההון האנושי והכלכלי של בית הספר). ניתן לראות, כי ההון החברתי של ילדים מוחלשים מהווה גורם הגנתי שנמצא במרכז בניית החוסן של הילד.